

УРБАНІСТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 20-х РОКІВ

Перша третина ХХ ст. останнім часом, привертає посилену увагу сучасних дослідників. Цей короткий період, що поєднав в собі і культурне та політичне відродження української нації з кривавими подіями війн та революцій, й утвердженням на території України тоталітарного режиму становлять інтерес для істориків, культурологів, мистецтвознавців. Разом з тим початок ХХ ст. цікавий для вивчення урбаністичних процесів.

Перш за все, це крах, під натиском економічного розвитку а також великих соціальних потрясінь, старої селянської, "старосвітської" традиції, що виразилося в розвалі сімейних зв'язків, сусідських відносин, сільського побуту та інше. Це призводило до падіння традиційних релігійних, моральних, політичних основ старого суспільства. Вирвані з рідного середовища, позбавлені власного коріння люди створювали нестабільний конгломерат¹.

Прискорена індустріалізація Російської імперії, концентрація виробництва й розвиток науки та технологій впливали на збільшення частки міського населення. Разом з тим революція та громадянська війна найбільш болюче відобразилася саме на міських жителях. Вони були найменш пристосовані до виживання в умовах позбавлених благ цивілізації – нестача продуктів, відсутність водогону, палива тощо. Після війни великі міста спорожніли, вони більш нагадували пустки ніж осередки культури².

Вакуум, що утворився внаслідок міграції з міста в період 1917-1920 рр. почали заповнювати жителі сільської, або напівміської місцевості. Частка останніх була досить значною. Справа в тому, що стрімкий розвиток промислового виробництва за останні п'ятдесят років в Україні, призвів до збільшення населення саме в невеликих повітових містечках, або прилучення найближчих сіл до міста.

В цих умовах у місті та навколо нього формується значна група людей, що за родом занять мало вписується в міське середовище. Ці люди проживали у місті й переписи населення оцінювали їх як міських жителів, однак головним, або домінуючим для них було землеробство. Ця категорія населення складала сільськогосподарську групу.

Таким чином до складу міського населення було зараховано значну кількість людей, що властиво такими не були. За словами дослідника А.Хоменка: "українське місто ще не встигло різко відокремитися від села; це зменшувало соціальну диференціацію міста, це м'ячить протилежності і контрасти це стирає, затьмарює кордони поміж окремими соціальними групами"³.

Питома вага сільськогосподарської групи в цей період в українських містах виглядала так – на Харківщині – 44,4, Одещині – 43,6, Київщині – 42,9. Найнижчий відсоток сільськогосподарської групи був на Донеччині – 37,3⁴.

Цей факт заслуговує на увагу, оскільки виходить, що найменш диференційоване міське населення було саме в великих культурних центрах. Відповідно промислові райони такі, як Катеринославщина, Донеччина, де й розміщувались основні промислові потужності, вже були більш міськими центрами ніж сільськими, оскільки тут відпадала можливість населення займатися сільським господарством. Це значило, що більш нові міста, які ще в ХІХ ст. були або великими селами, або маленькими містечками, в нові часи формувалися, переважно, як осередки великого виробництва, відповідно з малою часткою сільськогосподарської групи й швидко втрачали своє сільське "обличчя".

Ця, як бачимо, значна частка міського населення існувала на стику двох світів й що особливо цікаво, як в національному так і в соціальному плані. За своїм походженням представники цієї групи були українцями, однак їм доводилося існувати в умовах російського міста, оскільки переважна частина міського населення були росіянами, або зросійщеними

українцями. Це наклало певний відбиток на мову, як основний фактор самоідентифікації й викликало таке цікаве явище, як суржик – створення сталого “діалекту” на основі змішування двох мов.

В соціальному плані місто диктувало свої вимоги для прийшлого населення, яке швидко модифікувало міський одяг, звички, побут. Під тиском етнічних та соціальних змін ця частка населення починає складати свою субкультуру з усіма характерними для неї ознаками.

Потрібно зауважити, що значна частина молодого покоління українських письменників походила саме з цього прошарку. Більшість з літераторів, що приєдналися до більшовицького руху в часи громадянської війни, народилися в сім'ях дрібних службовців, або парафіяльних священиків на периферії. Їхні батьки мали відповідне становище щоб дати своїм дітям початкову освіту. Дитинство, переважної більшості з них, проходило саме на околицях міст, в селищах, промислових містечках.

В художній літературі 20-х рр. з її романтичними, подекуди категоричними настроями образ представників цієї групи мав мало позитивних рис. М.Хвильовий з характерною для нього пристрасною використовував виключно термін “міщанство”, “міщанин”. Його майстерно змальовані образи представників цього прошарку не поступалися гоголівським персонажам. Тут потрібно зауважити, що під прицілом сарказму М.Хвильового опинилися ті представники, що вже не займалися безпосередньо сільським господарством. Це різноманітні прикажчики, дрібні службовці, що були, переважно, за походженням з селян.

М.Хвильовий кількома рядками надзвичайно точно зобразив таке місто. “Повітове місто де пахне гоголем у переліг перекинулось.

Осіло.

Коли летять буйні, арештантські весни, повітове місто живе нутром: не вилазить з будинків, плодить діти, ходить до церкви, а ввечері п'є чай з блискучого самовара”⁵.

Для підсилення образу М.Хвильовий часто вживає суржикові слова, які вписуються дуже гармонійно та реалістично.

Пізніше, під час літературної дискусії, він часто звертався до цієї теми для того щоб більш гостро підкреслити своє негативне ставлення до утилітарних підходів в літературі. Кепкуючи зі своїх противників він часто вживає такі слова, як “міщани”, “малороси”, “хохли”. Саме за допомогою цих, не завжди, коректних означень він проводить паралелі між зденаціоналізованим елементом – “малороси”, та люмпеном – “міщанином”. Це говорить, що він усвідомлював зв'язок між втратою етнічної самоідентифікації з соціальною.

В тогочасній літературі також знаходимо багато прикладів яскравого відображення інкультурації представників сільського населення до міського середовища. Через цей процес на початку 20-х років пройшло більшість письменників.

Цікаво цю тему опрацював В.Підмогильний. Одне з перших його оповідань “Остап Шаптала” (1921 р.) присвячене саме темі взаємовідносин села та міста. В даному випадку головний герой сільський парубок, що здобув освіту у Києві не сприймає міста так само як і воно не приймає його. Він глибоко страждає від того, що залишився осторонь від свого природного середовища в якому він виріс й не зміг увійти до нового. Разом з тим, він відчуває комплекс вини через те, що покинув своє рідне село, що характерно для В.Підмогильного та його глибоко психологічних творів.

Більш розвинено ця тема подана в романі “Місто”(1927 р.), де автор знов звертається до проблеми існування індивідуума в іншому культурному середовищі. Символіка міста тут виражена більш яскраво, більш детально. В.Підмогильний описує життя в місті сільського парубка Степана Радченка. Головний герой, позбавлений будь-якої підтримки, змушений сам торувати шлях собі в нових умовах. Вже від самого початку перебування в місті, споглядаючи невідоме йому оточення, він приходить до висновку: “Так, звичайно тут є, так було, коли його нога ступала ще м'якою курявою села, так буде й надалі. І всьому цьому він був чужий”⁶.

Степан Радченко добре розуміється на політиці більшовицької партії, підтримує українізацію, однак вже не може усвідомити себе цілісною натурою саме в національному плані. Опинившись в чужому мовному та культурному середовищі, він починає замикатися, стає відлюдьком. Йому так і не вдалося віднайти близьку по духу душу, оскільки відчутна

пріра між ним та його міськими однолітками. Степан виправдовує це тим, що він старший від них, досвідченіший, але насправді це лише маскування. Його не тягне й до близьких йому за походженням студентів "порепаних селюків". В першу чергу, він намагається пристосуватися до міста, увійти в його культурне життя, стати своїм і головне добитися визнання.

Ці прагнення проявляються в тому, що "Степан більш за все хоче переоформити своє життя на міський взірець"⁷. Він багато уваги приділяє своєму одягу, оскільки саме це, в його уявленні, є ознакою приналежності до іншого культурного пласту.

Інша постать в українській літературі, що тісно пов'язана з життям міста є М.Семенко. Він один з небагатьох українських поетів, що походять з села (поет народився і виріс в с. Кибинці на Полтавщині) найбільше пройнявся урбаністичним духом. Можливо тут важило те, що М.Семенко переїхав до Санкт-Петербургу ще в 1914 р. на навчання. Він справді любив місто - дзенькіт трамваїв, електричне миготіння кінотеатрів, затишок кав'ярень. Особливо в надвечірню пору:

"Місто мокре – люблю – надвечір
Ліхтарні плями – люблю на бруку
Над будинками схиленостомлені плечі
Простягають до площі сухорляві руки"⁸.

Можливе саме це захоплення вечірнім містом підштовхнуло М. Петровського зробити висновок, що на поета повпливала зміна ритму життя. "Природні ритми позначилися, ба навіть організували, створили всю культуру сільської людини, яка складалася протягом віків і тисячоліть. Інша річ городянин: міське освітлення звільняє його від жорстокої прив'язаності до світлового дня, міська організація праці робить його від річних природних ритмів і просто від погоди"⁹.

Це зовсім нове трактування впливу міського середовища на людину, заслуговує на увагу. Можливо саме це зміщення циклічності робочого ритму зіграло значну роль у самовираженні поета. Михайль Семенко створив надзвичайно цікаву образну палітру тогочасного міста в якій абстрактні символи змішалися з конкретними урбаністичними деталями.

Творчість українських літераторів дає дослідникам унікальну можливість прослідкувати процес формування тогочасного урбаністичного середовища. Взаємовідносини міської та сільської культури, їх взаємопливи та конфлікти лягли в основу багатьох талановитих творів. Саме завдяки ним ми можемо скласти комплексний соціально-психологічний портрет українського міста 20-х рр.

¹Московичи С. Век толп. – М., 1996. – С. 46; ²Балобольченко А. Хроніка перечних днів // Вітчизна. – 1993. С. 81; ³Хоменко А. Спроба характеристики класової структури населення українських міст // Червоний шлях. – 1924. – С. 173; ⁴Там само. – С. 162; ⁵Хвильовий М. Сині еподи. – К., 1991. – С. 99; ⁶Підмогильний В. Оповідання. Повісті. Романи. – К., 1991. – С. 313; ⁷Тарнавський М. Невтомний гонець у майбутнє : Екзистенціальне прочитання "Міста" Підмогильного // Слово і час. – 1991. – № 5. – С.60; ⁸Семенко М. Поезії. – К., 1985. – С. 268; ⁹Петровський М. Хочу додому я, хочу в Київ. Михайло Семенко – урбаніст. – 1990. № 3. – С. 155.